

KÜRESELLEŞMENİN AKDENİZ GIDA SİSTEMLERİ ÜZERİNE ETKİLERİ ¹

Gerard GHERSI*

Son yıllarda toplumlarımız üzerindeki en etkileyici değişimlerin özelliği, kuşkusuz, teknolojik, sosyal ve ekonomik değişimlerin gerçekleşme sürati olmuştur. Ekonomilerimizin küreselleşmesi, devletin ekonomiden geri çekilmesi ve piyasa ekonomisinin tüm coğrafi alanlara ve toplumlara yayılması, bütün bu büyük değişimler içinde, tüm işletmeleri, hükümetleri ve aynı zamanda sivil toplumu etkileyen önemli faktörlerden bazılarıdır.

Akdeniz'de, bu değişimlerin etkisi daha da şiddetli olmuş gibi görünmekte ve hâlâ çok zayıf bir yapıya sahip olan ve ekonomik faaliyetlerin büyük bir oranını oluşturan tarıma dayalı gıda dünyasını ve kendi başına korunmasız kırsal dünyayı önemli ölçüde etkilemektedir. Bu kapsamda, açık bir piyasa ekonomisi içinde, bölgenin gıda güvenliğini (miktar, kalite ve fiyat açısından) iyi koşullarda sağlayabilen, rekabetçi tarıma dayalı gıda sanayi geliştirme stratejilerini, aynı zamanda hem doğal çevreye saygılı hem de geçimlerini ondan sağlayan insan nüfusuna kalkınma sağlayacak şekilde nasıl tasarımıyabileceğimiz sorusu çok önem kazanmaktadır.

Bu konferansı üç bölümde sürdüreceğiz:

1. Avrupa-Akdeniz Bölgesi ve 21. yüzyılın meseleleri
2. Akdeniz'de tarıma dayalı gıda ekonomisinin uluslararasılaşması
3. Akdeniz gıda sistemindeki oyuncuların stratejileri.

AVRUPA-AKDENİZ'İ ve 21. YÜZYILIN MESELELERİ

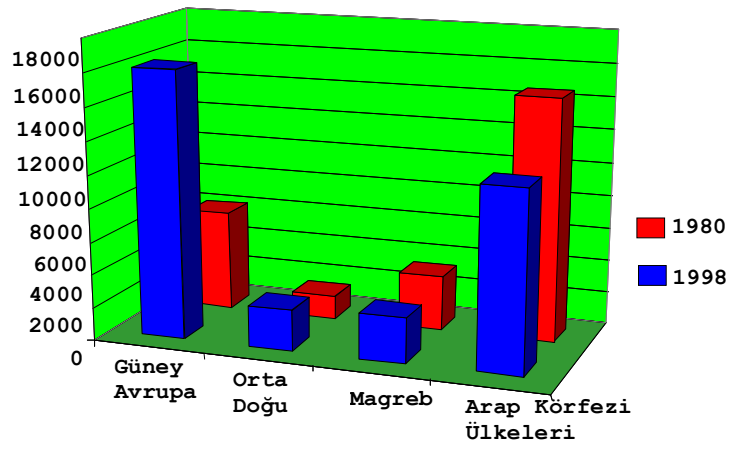
Akdeniz, Batı dünyasının gelişme merkezlerinden biri olmakla birlikte, Avrupa, Asya ve Yeni Dünya gibi yeni jeostratejik bölgelerin gelişimi nedeniyle, uzun süredir unutulmuş bir bölgedir; ancak kaybetmiş olduğu pozisyonunu, Avrupa-Akdeniz alanının yeniden inşası programına bağlı olarak, şimdi yeniden kazanma yolundadır. 21. yüzyılın başında, yaklaşık 500 milyon kadın, erkek ve çocuğu barındıracak olan, dünyanın bu bölgesinin en çarpıcı özelliklerinden bir tanesi, kuzeyi ile güney ve doğusu arasında ekonomik ve demografik durumlar açısından gözlemlenen büyük farklılıklardır ve daha da rahatsız edici olan husus, bu farklılıkların (uçurumlar) daha da büyüyor olmasıdır.

¹ 23 Kasım 2000 günü Akdeniz Üniversitesi Atatürk Konferans salonunda sunulan İngilizce konferansın Prof. Dr. Fulya Sarvan tarafından yapılmış tercümesidir.

* Montpellier Akdeniz Tarımsal Araştırmalar Enstitüsü (CIHEAM/IAMM) Direktörü

Rahatsız Edici Bir Ekonomik Uçurum

Eğer ortalama kişi başına gelir, bir ülkenin “ortalama refahının” birinci göstergesi olarak kabul edilirse, görülür ki, kuzeyde bu rakam, güneyin üç buçuk katıdır. Oysa 1980’de bu fark yalnızca 1.5 katı idi. Bu rakamlardaki farklı büyüme oranları, maddi zenginliklerin kuzeydeki zengin ülkelerde yoğunlaşmasına yol açmıştır. Bu ülkeler çok daha hızlı bir gelişme dinamiği göstermişlerdir ve şu anda bölgedeki üretimin beşte dördünden fazlasına sahiptirler (Medistat).

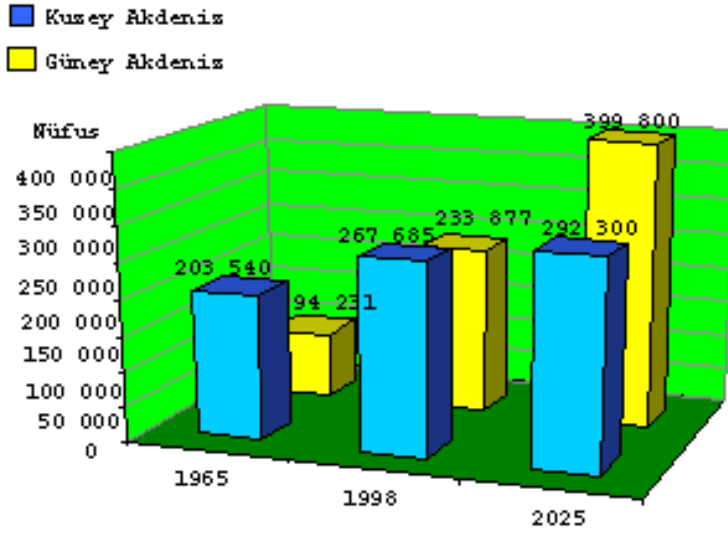

Grafik 1: İşçi başına ortalama GSUÜ’nde değişim açısından Kuzey ve Güney’in karşılaştırması

Bu uçurumların nedenleri işgücü verimliliğindeki büyük farklılıklarda bulunabilir. Bir işçi, eğer Akdeniz’in kuzeyindeki bir ülkede çalışıyorsa, güneydekine göre 5 katı daha fazla üretmektedir. Oysa 1980’de bu oran sadece 1’e 3 idi. Tarım sektöründe bu fark biraz daha düşüktür: 1’e 3,5. Ancak burada da farklılık büyümektedir. 1980’de 1’e 1,5’den, 1997’de 1’e 3,6’ya yükselmiştir.

Demografik Dengenin Bozulması

Bu analize dahil edilmesi gereken diğer bir önemli faktör, kuzey ile güney arasındaki demografik farklılıklardır. 2025’te Akdeniz nüfusunun yaklaşık %60’ının daha fakir olan güney ülkelerinde yaşıyor olacağı tahmin edilmektedir. Bu oran 1950’de %30 idi.

Grafik 2: Akdeniz nüfusunun evrimi: Kuzey ile Güney'in karşılaştırması

Bu yeni demografik desen, özellikle Akdeniz'in güneyinde hızlanmakta olan kentleşme olgusu ile birlikte gitmektedir. Tablo 1 Güney ve Doğu Akdeniz ülkelerinin çoğunda görülen kentleşme hızı hakkında fikir vermektedir. Lübnan, Libya ve Türkiye gibi ülkelerde kentsel nüfus 1960'dan bu yana iki katından fazla artmıştır.

Tablo 1: Akdeniz'de kentsel nüfusun evrimi

Ülkeler	Kentsel Nüfus Yüzdesi (%)		Evrin (%)
	1960	1996	
İsrail	78	91	17
Malta	71	89	26
Lübnan	41	88	112
Libya	24	86	264
İspanya	57	77	33
Fransa	63	75	18
Türkiye	31	70	130
İtalya	60	67	11
Tunus	37	63	71
Yunanistan	44	59	36
Cezayir	32	56	77
Suriye	37	53	41
Fas	30	53	76
Mısır	38	45	17
Portekiz	22	36	61

Gıda Dengesi Bilmecesi

Bu durum karşısında, Akdeniz bölgesinde özellikle tarıma dayalı gıda ekonomisi açısından önümüzdeki yıllarda halledilmesi gereken meseleler çok büyüktür. Tarım sektörünün kendi başına ağırlığı, özellikle en fakir ülkelerde çok

büyüktür (%10-20). Ekonomik açıdan daha gelişmiş ülkelerde bu ağırlığın daha düşük olduğunu biliyoruz. Ancak, gıda işleme ve hizmet sektörleri rakamları da bunlara eklendiğinde, tarıma dayalı gıda sektörünün ağırlığının hem kuzey hem de güneyde daha da büyük olduğu görülebilir. Dolayısıyla, genel ekonomik büyüme ve kalkınma içinde tarıma dayalı gıda sektörünün gelişimi önemli bir bileşendir (Yeni işlerin, gelirlerin, ihracatın ve GSUÜ'nün yaratılması anlamında).

Bu sektör, aynı zamanda üretimin nasıl harekete geçirileceğini, kırsal alanların nasıl yönetileceğini ve hepsinden öte, büyümenin meyvelerinin, işgücü ücreti ödemeleri, sermaye getirisi ve gıda ürünlerinin dağıtımını açısından, nasıl paylaşılacağını da belirleyecektir.

Bütün bu nedenlerle, tarıma dayalı gıda meseleleri, gelecek yıllarda bölgenin kalkınması açısından stratejik öneme sahip olacaktır. Ufukta, şimdiden, rahatsız edici gıda kıtlığı işaretleri görülebilmektedir ve genellikle aynı zamanda en fakir ülkelerdeki hızlı nüfus artışları, dikkatlerimizi bu konuya çekmelidir. Gerçekten de, geçmiş 30 yıl içinde, Türkiye hariç Akdeniz'in güneyindeki ve doğusundaki ülkelerde gıda temini giderek daha zor hale gelmiştir. Bu ülkeler giderek daha fazla büyük miktarlarda gıda ithalatına yönelmek zorunda kalmışlardır (Yalnızca 27 milyon ton hububat). Bu da ulusal üretimi geriletmiş, ödemeler dengesi açıklarını arttırmış ve bağımlılığı güçlendirmiştir.

Bu dinamiklerden bazı zorluklar çıkmaktadır, ancak aynı zamanda büyük potansiyele sahip gelişmeler de şekillenmektedir. Belli alanlarda çalışan ekiplerin diyalog için inanılmaz bir kapasiteye sahip olduğu, daha adil bir paylaşım için sonu gelmez bir arayışın sürdürüldüğü, birbirini tamamlayıcı özelliklerden sistematik olarak yararlandığı, kalkınma için ortak bir görüş ve strateji oluştuğu ve mümkün olan en fazla sayıda insanın, kalkınma araç ve gereçlerine ulaşabilmelerinin mümkün kılındığı gözönüne alınırsa, bu potansiyel hayal edilebilir.

AKDENİZ'DE TARIMA DAYALI GIDA EKONOMİSİNİN ULUSLARARASILAŞMASI

Son yirmi yılda dünya çok derin politik, teknolojik ve ekonomik değişimler yaşadı. Bunlar eski dengeleri ve oyuncular arasında güç dengelerinin niteliğini önemli ölçüde etkiledi.

Gerek Akdeniz'de gerekse dünyanın geri kalan kısmında, bu değişimler birbiriyle güçlü biçimde bütünleşmiş 4 unsur içinde şekillenmektedir:

- Enformasyon aracılığı ile uluslararasılaşma
- Pazar aracılığı ile uluslararasılaşma
- Sermaye aracılığı ile uluslararasılaşma
- Nüfus göçleri aracılığı ile uluslararasılaşma.

- Enformasyon aracılığı ile uluslararasılaşma; son yıllarda iletişim teknolojisindeki gelişmelere bağlı olarak istisnai boyutlara ulaşmıştır.
- Uluslararası ticaret tarımsal ve gıda endüstrisi ürünlerini içine almaktadır. Bunlar hem temel tarımsal ürünler, hem de fiili gıda ürünleridir.
- Sermaye değişimi, sermayenin bir ülkeden diğerine transferi şeklinde olmakta, tarıma dayalı gıda endüstrilerinin doğrudan yatırımı olarak anılmaktadır. Çok uluslu şirketlerin bağlı firmalar oluşturmaları ya da farklı ülkelerin firmalarıyla finansal anlaşmalar yapmaları şeklinde olmaktadır.
- Son olarak, nüfus göçleri uluslararasılaşmanın önemli bir bileşenidir. Gıda dengesi, ekonomik büyüme ve göçler arasındaki ilişkiler Akdeniz bölgesinde açıkça görülebilmektedir.

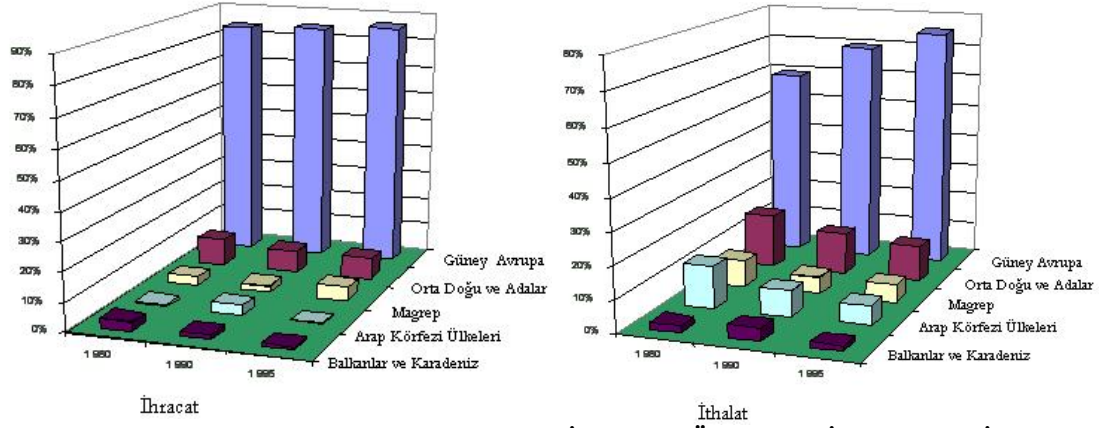
Akdeniz bölgesi bu dörtlü dinamiklerle başatmak durumundadır. Eskisinden çok daha fazla, üretim ve dünya nüfusu çekim merkezlerindeki kaymalar, yeni oyuncu gruplarının (hükümetler, firmalar ve bireyler) yarattığı baskılar ve yeni teknolojilerin birleşmiş etkisi altında, güç dengeleri değişime uğramaktadır. Tarıma dayalı gıda endüstrisi güçlü biçimde küreselleşmiştir ve özellikle bu etkilere duyarlılık göstermektedir. Gıda ürünlerinin üretimi etkilenecek alanlardan biridir, çünkü üretim faaliyetlerinin konumlandırılması, her zamankinden daha fazla, ulusal ve bölgesel gıda geliştirme politikalarından, giderek daha fazla uluslararası ortama itilen firmaların stratejilerinden, bilginin yayılımından, yönetim kararlarından ve piyasanın değişikliklerinden etkilenecektir. Ancak, eşit ölçüde, sosyo-ekonomik koşullardaki hızlı değişimlerden, nüfus dinamiklerindeki gelişmelerden, kültürler arası çatışmalardan, ekonomik büyüme oranlarından ve meyvelerinin nasıl paylaşıldığından da etkilenmektedir.

Akdeniz'deki küreselleşmenin belli başlı iki unsuru burada tartışılacaktır: Tarıma dayalı gıda ürünlerinin ticareti yoluyla küreselleşme ve firma stratejisi ve sermayesi aracılığıyla küreselleşme.

Akdeniz Bölgesinde Ticaret Yoluyla Küreselleşme

Bugün tarih hızlanmış durumdadır ve “evrensel pazar” tamamlanmak üzeredir. 2000 yılında, dünya mal ticareti, şüphesiz, sembolik bir eşik olan 7 trilyon ABD Dolarını aşacaktır ve tarımsal ve tarıma dayalı gıda ürünlerinde bu rakam 800 milyar dolara yaklaşacaktır. 1980'lerin ortalarından bu yana mal ve hizmet ticaretinde gözlemlenen bu hızlanma, küreselleşme trendinin işaretlerinden biridir, ancak tek işareti değildir. Ticaret güçlü biçimde yoğunlaşmış durumdadır, çünkü önde gelen 10 ihracatçı ülke dünya tarımsal

ürün ve işlenmiş gıda ürünü ihracatının yaklaşık üçte ikisini elinde tutmaktadır.

Grafik 3: Akdeniz Bölgesinde Tarımsal ve İşlenmiş Ürünlerin İhracatının İthalatı Karşılama Oranlarındaki Değişim

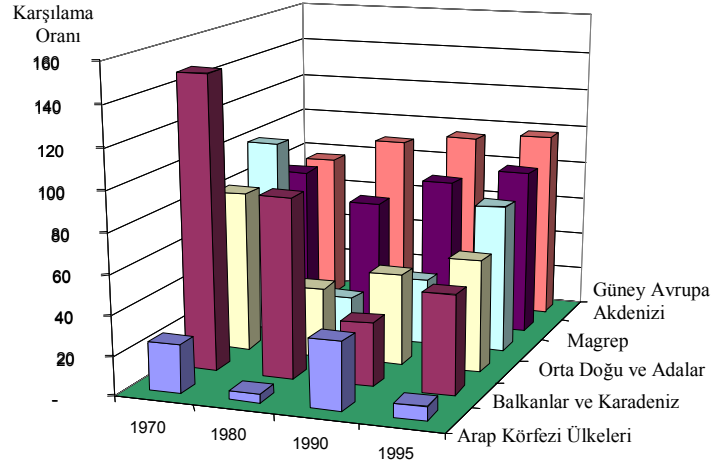
Bu kapsamda, Akdeniz havzasındaki ülkelerin ağırlığı ihmal edilebilir düzeyde değildir, çünkü dünya ticaretinde 1995'te tarımsal ve tarıma dayalı gıda ürünlerinde ithalatın %23'ü, ihracatın %19'u bu bölge ülkeleri tarafından yapılmıştır. Ancak bu nispeten iyi performans Akdeniz'in kuzeyindeki ülkelere aittir ve grafikte görülen ülkeler arasındaki önemli farklılıkları maskeleymektedir.

İhracatın ithalatı karşılama oranı olarak analiz edildiğinde bu ticaret rakamları, bazı Akdeniz ülkelerindeki oldukça yüksek bağımlılık oranını ortaya koymaktadır.

Tablo 2: Akdeniz Bölgesinde Tarımsal ve İşlenmiş Ürünlerin İhracatının İthalatı Karşılama Oranlarındaki Değişim

	1970	1980	1990	1995
Arap Körfezi Ülkeleri	24	4	34	7
Balkanlar ve Karadeniz	148	90	32	50
Orta Doğu ve Adalar	81	36	46	57
Magrep	99	20	34	75
Akdeniz	77	63	77	85
Güney Avrupa	77	89	94	97

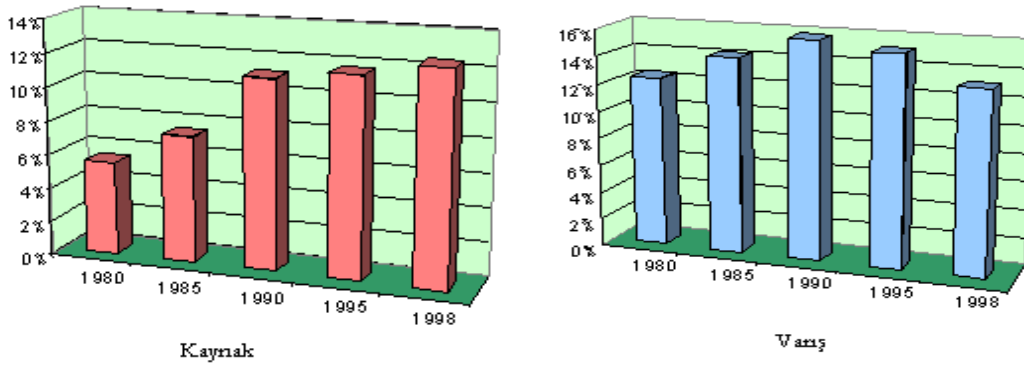
Bu rakamlar, bir bütün olarak, gıda bağımlılığı durumunda önemli bir gerilemeyi göstermektedir. Ulusal dış ticaret istatistikleri incelendiğinde farklılıkların özellikle çok büyük olduğu görülür. Fransa'da karşılama oranı 1970'te %100'den 1995'te %135'e yükselmiş, oysa, Cezayir'de %126'dan %4'e düşmüştür. Aynı ülke grupları içindeki farklılıklar da büyüktür. Magrep ülkelerinden Fas'ta bu oran ortalama %100'ün üzerinde, Cezayir'de %10'un altındadır. Güney Avrupa'daki birkaç ülke haricinde, son 30 yıl içinde durum önemli ölçüde kötüleşmiş ve Akdeniz ülkeleri tarıma dayalı gıda ithalatına çok bağımlı hale gelmişlerdir. Burada tartıştığımız küreselleşmenin bir özelliğidir ve bu gösterilen Grafik 4'te sentezlenmiştir.

Grafik 4: Gıda ürünleri karşılama oranının başlıca Akdeniz bölgelerinde hareketi

Sermaye Aracılığı İle Küreselleşme

Küreselleşmenin ikinci özelliği doğrudan yabancı sermaye yatırımlarındaki artıştır. Bu yeni bir eğilim değildir. Ancak 1980'lerin sonunda, 1920 ile 1980 arasındaki düşüşten sonra, yeni bir döngü başlamış gibi görünmektedir. 1996'da, dünya yabancı sermaye yatırımları yaklaşık 350 milyar ABD Doları'na ulaşmıştır ki, bu dünya GSUÜ'nün %1.2'sine ve dünya ihracatının %5.7'sine karşılık gelmektedir.

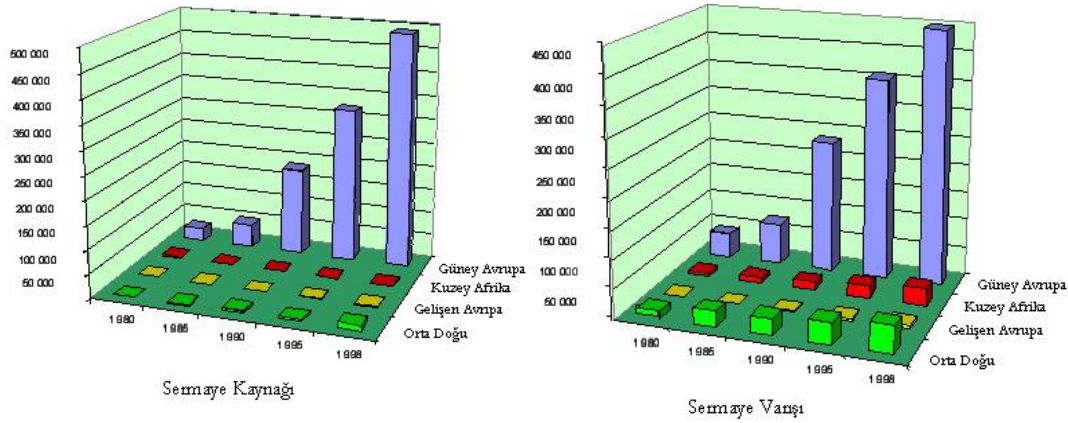
Grafik 5: Dünyada Akdeniz doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının kaynak ve varış noktası açısından ağırlığı

Tarıma dayalı gıda endüstrisinin zayıf uluslararası karakteri doğrudan yabancı sermaye yatırımı rakamlarının incelenmesi ile görülebilir. 1994'te 25 OECD ülkesinin (Meksika dahil) toplam yabancı sermaye çıkışı yaklaşık 20 milyar dolar olmuştur. Bu, onların toplam yabancı sermaye yatırımlarının %9'unun altındadır (OECD, 1996). Yurtdışında tarıma dayalı gıda sanayiinde biriken sermaye stoku, tüm sektörlerde sahip olunanın %5'inden azdır, zengin

ülkeler (OECD içindeki) 1996'da yurtdışına yapılan sermaye yatırımlarının %90'ından fazlasının sahibidirler ve yabancı sermaye yatırımlarının da %70'den fazlasına evsahipliği yapmaktadırlar.

Dolayısıyla, Akdeniz bu doğrudan yabancı yatırımların dışında kalmaktadır. Akdeniz ülkeleri dünyada DYSY'nın %13'ünden azını almıştır ve bu yatırımların %12'sinin kaynağıdır. Grafikte görüldüğü gibi, bu oran biraz daha azalmıştır.

Burada da Akdeniz'in güneyi ile kuzeyi arasındaki uçurumlar çok büyüktür. Kuzey, Akdeniz bölgesi DYSY'nın %94'ünü cezbetmiş ve %96'sının kaynağı olmuştur. Aşağıdaki grafik bu farklılıkları gayet açık bir şekilde göstermektedir.

Grafik 6: Akdeniz Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Kaynak ve Varış Noktası Yapısı

AKDENİZ TARIMA DAYALI GIDA SİSTEMİNDE OYUNCULARIN STRATEJİLERİ

Akdeniz bölgesinde, tarıma dayalı gıda firmalarının, tüketici hane halklarının ve kamu otoritelerinin, tarımsal, sınai ve ticari faaliyetlerin, ulusal ekonomilerin dünya ölçeğinde entegrasyonu yoluyla genişlemesine tepkisellikleri eşit olmayan bir biçimde dağılmıştır.

Nüfusların ekonomik gelişmesi ve sosyo-kültürel entegrasyon, artık, ekonomik açıdan varlıklı ülkelerin seviyesine ulaşmak için aşılması gereken safhaları gösteren deterministik evrim teorileri ile açıklanamamaktadır.

Dolayısıyla, makroekonomik kriterlere göre Akdeniz bölgesi, dünyanın diğer jeoekonomik bölgeleriyle kıyaslandığında, küreselleşmede zayıf düzeyde entegrasyon başarabilmektedir.

Yerel Paydaşlar: Akdeniz Tarıma Dayalı Sanayi Yapısı

Akdeniz'de özellikle güney ve doğu Akdeniz bölgesinde tarıma dayalı endüstri oldukça dağınık bir yapı göstermektedir. Faaliyetlerin çoğu 10'dan az işçi çalıştıran KOBİ'ler tarafından yürütülmektedir.

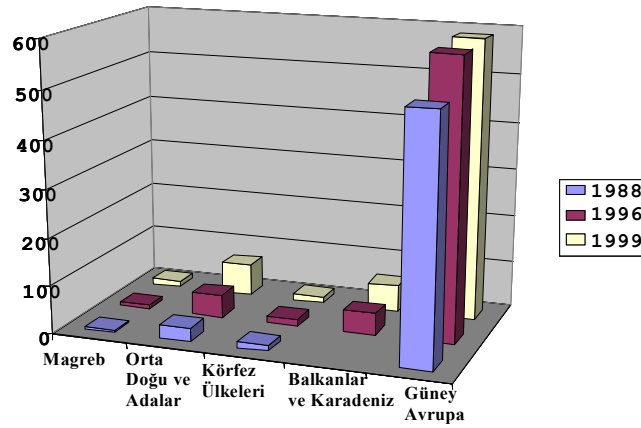
Ancak, görülmektedir ki, Magreb ülkelerinde tarıma dayalı endüstri firmaları imalat sektöründeki toplam işgücünün yaklaşık beşte birini, Orta Doğu ülkelerinde de üçte birini istihdam etmektedir. Güney Avrupa'da bu pay %12,5'tur. Güney Avrupa'daki ülkelere paralel bir trend gösteren Türkiye hariç, Akdeniz'in güney ve doğusundaki ülkeler tarıma dayalı gıda endüstrilerinde istihdam edilen toplam işgücü açısından artı (pozitif) değişim göstermişlerdir.

Tarıma dayalı gıda sisteminin kapitalizasyonuna ilişkin teorik desen açısından, Akdeniz'in kuzeyindeki beş ülke ve bazı Orta Doğu ülkeleri (Türkiye, İsrail ve Malta) tarıma dayalı gıda endüstrilerinde katma değer açısından, imalat sektörleri arasında genel olarak anlamlı bir artış göstermiştir, ancak toplam rakamlar son 15 yıl içinde azalmıştır.

Tarıma Dayalı Gıda Sektöründe Akdeniz Ülkelerinin Dünya Ekonomisine Entegrasyonu Açısından Bir Vektör Olan Dış (Yabancı) Sermaye Yatırımları

Çok Uluslu Tarıma Dayalı Sanayi Gruplarının Büyüme Stratejilerinin Etkileri

Bu hareketleri iki ayrı biçim (Agrodata veri bankamızdaki verilerin yardımıyla) altında irdeleyebiliyoruz. Bu yatırımlar Akdeniz bölgesindeki tek sermaye akışı değildir.

Grafik 7: Çok uluslu gıda gruplarına bağlı kuruluşların Akdeniz Bölgesi'nde 1988 ile 1999 arasındaki dağılımı

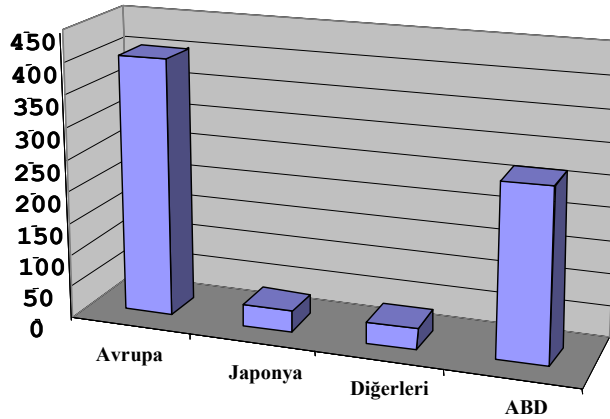
Genel olarak Akdeniz Bölgesi'nde kurulan çokuluslu gıda grupları bağlı kuruluşlarının sayısı ve bunların tarıma dayalı gıda zincirindeki payları geçtiğimiz on yıl içinde önemli ölçüde artmıştır. Ancak, en büyük 100 tarıma dayalı çok uluslu endüstri grubunun toplam iştirakleri içinde Akdeniz Bölgesinin payı 1988'de %7,5 iken 1999'da %8 olmuş, yani pratikte pek değişmeden kalmıştır. Akdeniz Bölgesi bu alanda Uzak Doğu ile Latin Amerika'da yeni yükselen pazarlar ile güçlü bir rekabet içindedir. O ülkelerde yeni megapollerin sayısı ve kentli hane halklarının ortalama satın alma gücü çok uluslu firmalar için daha

güçlü bir çekim oluşturmaktadır.

Çok uluslu gıda grupları iştiraklerinin Akdeniz bölgesinin çeşitli jeo-ekonomik bölgelerindeki dağılımı incelendiğinde kuzey / güney eşitsizliği açıkça görülebilmektedir.

1. Güney Avrupa hâlâ tercih edilen bölgedir. Akdeniz bölgesindeki toplam iştiraklerin yaklaşık beşte dördü bu bölgededir. Ancak, onların payı da 1988'de %92'den, 1999'da %80'e (*) düşmüştür.
2. Merkezi ve Doğu Avrupa'daki diğer ülkeler gibi, Balkanlar ve Karadeniz çevresindeki ülkeler de yabancı tarıma dayalı gıda sermayesi çekebilen bölgelerdir. Gerçekten de 90'ların başında bu pazarların liberal ekonomiye kapılarını açmaları ile, çok uluslu gıda gruplarının yatırımlarında hemen çok hızlı artışlar meydana gelmiştir. Yine de, bu artışları, Polonya, Macaristan ve Çek Cumhuriyeti'ne yapılanların yanında mütevazı saymak gerekir.
3. Orta Doğu ülkeleri ve adalar, 10 ülkeden oluşan büyük bir alt grup oluşturmaktadır ve 1999'da tüm çokuluslu gıda gruplarının iştiraklerinin %9'una ev sahipliği yapmışlardır. Oysa 1988'de toplam içindeki payları sadece %5 idi.
4. Arabistan Körfezindeki ülkelerin büyük bir çoğunluğu yüksek kişi başı GSUÜ'ne sahip petrol üreten ülkelerdir ve dünya çapında tarıma dayalı gıda sermayesi cezbettikleri söylenemez.
5. Magreb ülkeleri de, tarıma dayalı gıda pazarlarına yabancı sermaye akışı açısından pek cazip görünmemektedir. Bu alt grupta Fas ve Tunus gibi Kuzey Afrika ülkeleri yer almaktadır, Cezayir ve Libya ise, şu anda bu tablonun tamamen dışındadır.

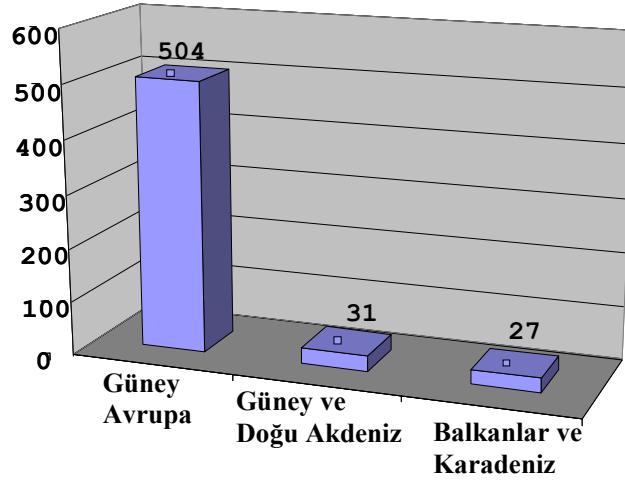
Çok uluslu gıda iştiraklerinin kaynağına bakıldığında, aşağıdaki şekil, bir kez daha, büyük kuzeyli firmaların başı çektiğini göstermektedir.

Grafik 8: Akdeniz Bölgesi'nde kurulan çokuluslu gıda gruplarının kaynağı, 1999

(*) 1999 verileri Agrodatabank 2001 hazırlanmakta olduğundan geçicidir.

Akdeniz Bölgesi gerçekten çok uluslu tarıma dayalı sanayi gruplarını 1990'ların öncesinde cezbedememiştir. Güçlü nüfus artışları ve metropol bölgelerin aşırı nüfusuna rağmen, Akdeniz'in güney ve doğusundaki toplumların sosyo-kültürel yapıları ve yaşam tarzları, dünya gıda devleri için ideal koşullar yaratamamıştır.

Grafik 9: Dünyanın 100 lider çokuluslu gıda grubunda 1988 ile 1999 arası yeniden yapılandırma operasyonları

Bu eğilim değişmiş görünmektedir. Markalarını dünya çapında geliştirmeyi amaçlayan, Danone, Nestle, H.J.Heinz ve Campbell's Soup gibi çok ürünlü çok uluslu büyük grupların büyüme stratejileri, onları daha önce işgal edilmemiş olan, güney ve doğu Akdeniz gibi ülkelere yöneltmektedir. Bu eğilimin, özellikle Danone tarafından, süt ve bisküvi alanında Tunus, Fas ve İsrail'de kurucu ailelerin hisse senetlerinin çoğunluğunu ele geçirmek suretiyle gerçekleştirildiğini görüyoruz. Türkiye'de ise, çok uluslular Sabancı Holding, Koç Holding ve Tekfen gibi önde gelen şirket gruplarıyla işbirlikleri ve ortaklıklar kurmaya girişmişlerdir. Bu üç holding; hep birlikte düşünüldüğünde, Türk imalat sanayi ve hizmet sektörünün üçte birinden fazlasını kontrol etmektedirler.

Karşılığında, çok uluslular, yalnızca teknolojilerini değil, aynı zamanda yönetim ve uluslararası dağıtım şebekelerini de sunmakta ve uluslararası ticaretin gümrük dışı engelleriyle ve dünya agroendüstri oligopollerine giriş engelleriyle karşı karşıya bulunan Akdeniz işletmelerine bir tür koruma sağlamaktadırlar.

Yeniden yapılandırma operasyonlarının yüzde doksanı Güney Avrupa ülkelerinde yer almıştır. Bunun üçte biri Fransa'da, yaklaşık üçte biri İspanya'da başarılmıştır.

Eğer Güney Avrupa'yı dışarıda bırakırsak, Balkan devletleri, Orta Doğu, Arap yarımadası ve Magrep ülkelerinden oluşan ülkeler grubu, çokuluslu gıda gruplarının yatırımlarını cezbeden ülkelerin çok çok gerisinde kalmaktadır. Bu ülkelerde özelleştirme, ekonominin liberasyonu ve hükümetlerin uyguladığı diğer

düzeltilme politikalarının beklenen sonuçları vermediği görülmektedir.

Ancak, uluslararası sermaye hareketleri yalnızca çokuluslu gıda gruplarının yatırımlarını kapsamamakta, Akdeniz bölgesinin jeo-ekonomik alanını oluşturan ülkelerin endüstri ve ticaret firmalarının yatırımlarını da ilgilendirmektedir.

Enformel Sektör: Küçük Yerel İşletmeler İçin Bir Huzur Cenneti

Akdeniz'in doğu ve güneyindeki küçük yerel işletmeler kuşkusuz biraz modası geçmiş ve hijyen ve kalite standartlarına pek riayet etmeyen işletmelerdir. Yine de, bu firmalar, kentsel nüfusun çok büyük bir bölümünde, düşük gelirli hane halkına uygun fiyatlarla temel tarıma dayalı gıda ürünlerini tedarik etmektedirler. Kısa dağıtım kanalları üretim akışını hızlandırmaktadır. Bu ürünlerin, sözkonusu nüfusun gıda güvenliği açısından standartlaştırılmış olmasının daha arzu edilir bir durum olduğu tartışılmaz. Akdeniz ülkelerinin kamu otoritelerinin çoğunluğu, tüm tarıma dayalı gıda endüstrisinde bu standartların yaygınlaştırılması ve sistematik kontrol uygulanması için gerekli teknik, beşeri ve finansal kaynaklara sahip değildir.

İhtiyaç duyulan banka kredilerine ulaşmak bu işletmeler için zordur ve hükümetler bu işletmeleri daha donanımlı kılmaya yardımcı olmak ve sübvansiyonu sağlamak için gerekli finansal kaynaklara sahip değildirler. Firmaların çoğu çok yerel bir pazar için imalat yapmakta, büyüme isteğine sahip olmamakta ve bu nedenle de, donanım ve insan kaynağına yatırım yapmamaktadırlar. Vizyonları ve ekonomik girişimleri çok sınırlıdır.

Yine de, bu küçük işletmeler enformel sektörün aktif oyuncularındırlar. Güney ve Doğu Akdeniz ülkelerinde önemli bir ekonomik bileşen olmakla birlikte, resmi istatistiklerin tamamen dışında kalmaktadırlar. Bunlarla ilgili tek enformasyon kaynağımız, Akdeniz ülkelerinde genç araştırmacıların yaptıkları bireysel anket çalışmalarıdır ve şu anda özellikle süt sektörünü kapsamaktadır.

Bu çalışmalar, enformel sektörün varlığı ve büyüklüğü hakkında çok değerli enformasyon içermektedir. Bu enformel sektör, özellikle büyük kentlerin dışındaki yarı kentsel alanlarda gelişmiş durumdadır.

- Lübnan'da, çiftlik üzerindeki süt tüketimi, ulusal süt üretiminin %10'u civarındadır ve taze sütün %15'i kapıdan kapıya doğrudan hane halkına satılmaktadır (Haddad, E. 1998). Lübnan süt sektöründe, işletmelerin %67.5'i, 5'ten az ücretli işçi çalıştırmaktadır.
- Mısır'da yerel üretilen sütün yalnızca %15'i endüstriyel işlemde geçmektedir (Solimon, M. 2000). Kapıdan satılan çiğ süt, satın alındıktan sonra kaynatılmaktadır.
- Tunus'ta, Sfax eyaletinde üretilen sütün %40-45'i sokak satıcıları tarafından satılmaktadır. Sokak satıcılığı süt toplama merkezleri bulunmayan ve sütleri formal sektör toplayıcıları tarafından kabul edilmeyen süt üreticileri için tek alternatif olarak ortaya çıkmaktadır (Nasah, S. 2000).

- Fas'da toplam ulusal süt üretiminin %75-85'i pazara çıkmakta, %5-10'u çiftlik hanehalkı tarafından tüketilmekte ve %10-15'i buzağuların beslenmesinde kullanılmaktadır. Bu toplam içinde, %20-30'un, Rabat, Kazablanka ve Fez gibi büyük kentsel merkezlerde sokak satıcıları tarafından tedarik edildiği tahmin edilmektedir. Bu sokak satıcıları, Danone ile ortaklık kuran büyük sanayi tesislerine sahip ONA firması ile, Nestle ile işbirliği yapan Centrale Laitiere firmasının egemen olduğu modern süt sanayi ile rekabet halindedir (Benjelloun, S. 2000).
- Kısa sektör zinciri, dolayısıyla, kentsel nihai tüketicileri besleyen süt üreticisi, sokak satıcıları, kafeler ya da mahlebatlardan oluşmaktadır.
- Gerçekten de, üreticiler sokak satıcılarını tercih etmektedirler. Çünkü bunlar gelerek çiğ sütü çiftlikten almaktadırlar. Oysa formel zincir içinde çiftçi sütünü toplama merkezine götürmek ve nakliye masrafına katlanmak zorundadır. Ayrıca, gezici satıcı ile aralarında belli bir sabit fiyattan sözlü sözleşme vardır, oysa büyük firmaların (Centrale Laitiere ve Superlait) ödediği fiyat süt mevsimine göre dalgalanmaktadır. Dolayısıyla sokak satıcısı sistemi çiftçinin yıllık gelirinin istikrarına katkıda bulunmaktadır.
- Türkiye'de ulusal süt üretiminin %80'inin pazara çıktığı tahmin edilmektedir. %15-20'sinin de sokak satıcıları tarafından tedarik edildiği hesaplanabilir. Sokak satıcılığı Türkiye'de de çok kurumsallaşmış bir uygulamadır ve İstanbul, Ankara, İzmir, Adana ve Antalya gibi büyük şehirlerde bile çok yaygındır. Ayrıca işlenmemiş olduğu için sokak satıcılarından alınan sütün doğal besleyici değerinin daha yüksek olduğuna ilişkin yaygın bir inanış da vardır (Tanrıverdi, D. 2000).

Diğer tarıma dayalı gıda sektörlerindeki enformel sektörün varlığını ve büyüklüğünü tarif etmek için benzer analizler yapılabilir. Bu enformel sektör, bu ülkelerde, sosyo-kültürel küreselleşmenin ve ekonominin uluslararasılaşmasının bir sonucu olarak, gelenekleri ve uygulamaları ile değişikliğe uğrayarak yeni bir şekil almaktadır. Gerçekten de, İstanbul'da elektronik bir günce taşıyan, güzergâhını modern telematik imkânlarla belirleyen ve bir mobilet veya kamyonet ile dolaşan sokak satıcısının, 20-30 yıl öncenin, kırsal kökenleri ile çok bağlı, müşterisi çok yerel olan ve dağıtımını yürüyerek yapan sokak satıcılarından çok farklı olduğunu görmek gerekir.

SONUÇ

Bu enformel sektörü yerel tarıma dayalı gıda sistemlerinin kurtarıcısı olarak göstermek istemiyoruz ve bu uygulamaların taşıdığı risklerin bilincindeyiz. Bu konudaki yorumlarımızı bir gerçeğin teşhis ve tesbit edilmesi ile sınırlandırarak, enformel sektörün güney ve doğu Akdeniz'de tarıma dayalı gıda sektörünün %20-25'ini oluşturduğu tahminimizi vurgulamayı tercih ediyoruz. Güney Avrupa'daki ülkelerde, özellikle Fransa'da, tüketicilerin "terroir" denen

geleneksel bölgesel tarıma dayalı gıda ürünlerine gösterdikleri artan talep, KOBİ'lerin kısa zincirlerinin ve üretimlerinin tekrar gündeme gelmesine neden oldu. Geriye doğru çok radikal bir dönüş teşkil etmemekle birlikte, nüfusun belli bir oranı, modern endüstrilerin büyük ölçek tasarrufları ve kârları mantığıyla piyasaya sürdükleri işlenmiş ürünleri kategorik olarak reddetme eğilimi gösteriyorlar.

Belki de Akdeniz ülkelerindeki bazı yenilikçi işletmeler bu fırsatı görebilir ve faaliyetlerini kendi ülke sınırları dışına genişletebilirler.

Sosyo-kültürel küreselleşme ve dünya ekonomisindeki uluslararasılaşma henüz başladı. Bu kapsama dahil olma girişimi, kesinlikle tek bir yoldan olmayacak, birden fazla şekilde gerçekleşebilecektir.